

Моторний Олександр Андрійович
Кандидат філологічних наук
Доцент Львівського національного університету імені Івана Франка
Oleksandr Motornyy
Kandydat filologichnych nauk,
docent Lvivskoho nacionalhoho universytetu imeni Ivana Franka
Oleksandr Motornyy
PhD, assistant professor, Lviv Ivan Franko National University

Простір та час у поезії Івана Верніша

У статті розглянуто поетичний світ сучасного чеського автора Івана Верніша. Письменник має велику творчу спадщину, яка починається ще з шістдесятих років минулого століття. У статті досліджено просторово-часові відношення поетичного світу поезії Івана Верніша, особливості образу ліричного героя.

Ключові слова: Іван Верніш, поезія, чеська література, просторово-часові відносини.

Time and Space in Ivan Wernisch's Poetry

The article examines the poetic world of the modern Czech prose writer, poet, translator from several European languages, a participant in the Prague Spring, whose works have not been printed for a long time and were banned, author of poetry collections "Kam letí nebe" (1961), "Zimohrádek" (1965), "Loutky" (1970), "Doupě latinářů" (1992), "Blbecká poezie" (2002), "Penthesilea" (2019), Ivan Wernisch. The writer has a great creative legacy that dates back to the sixties of the last century. During this long time, he managed to publish about thirty poetry books. Surrealism, interweaving of temporal and spatial indicators, interweaving of poetic and prosaic forms, rich poetic world are typical features of I. Wernisch's poetry. The article explores the spatio-temporal relations of the Ivan Wernisch's poetic world, the features of the image of the lyrical hero. Some poetry by Ivan Wernisch was used over time as lyrics of songs by Czech rock bands. The Ivan Wernisch's son Michal Wernisch (also known as Ewald Murrer) followed his father's footsteps and today is also known as a poet.

Key-words: Ivan Wernisch, poetry, Czech literature, poetry, space-time relations

Поезія сучасного чеського поета Івана Верніша є різноплановою і складною для аналізу як у формальному, так і у змістовому аспекті¹. Автор почав свій творчий шлях ще

¹ Поезія І. Верніша перекладалась і видавалась українською мовою. Серед перекладачів слід відзначити Ірину Забіяку та Олега Коцарева. З текстами перекладів можна ознайомитись на сторінках Інтернету [4; 5; 6].

на самому початку шістдесятих років, видавав свої вірші на сторінках провідних тоді літературних журналів «Host do domu» (Брно) і «Tvář» (Прага) та окремими збірками і сьогодні він також активно займається поетичною творчістю. Перу І. Верніша належать десятки збірок. Здебільшого це поезія у прозі, тобто прозові твори короткі за об'ємом і з ліричним пафосом. Трапляються також у збірках автора і білі вірші. Уся творчість наповнена абсурдом, парадоксом і своєрідним авторським гумором. Важко точно встановити характер поезії І. Верніша і піддати її чіткому аналізу як з точки зору формальної, так і ідейно-тематичної. Це є водночас поезія «тут і зараз», яка відображає миттєві враження ліричного героя від оточуючого світу, і екзистенційна поезія, що примушує замислитись над одвічними проблемами. Водночас у цих творах бачимо виразні сюрреалістичні елементи, подорожі авторськими світами, сполученими особливими просторово-часовими мостами та порталами, помічати які починаєш лише після ретельного ознайомлення з текстами². Метою дослідження є проаналізувати просторово-часові відношення у поезії І. Верніша та визначити їх вплив на організацію поетичного світу автора в цілому. З огляду на формальні рамки наукової статті, аналіз проведено на основі новішої поезії І. Верніша, зокрема його останньої збірки «Tiché město» [Wernisch (2016)].

У поезії І. Верніша можна виділити найбільш яскраві часові відрізки, образ яких має для поета особливу символіку і певним чином впливає на ліричного героя та оточення. Так, кінець осені є часом приходу великих змін у нашому світі, зрештою, можливо і у численних світах та вимірах, які представлено в творчості поета. Осінь змінює хід часу, може водночас пришвидшувати і сповільнювати або зупиняти його: *Коли закінчиться осінь тихим містом женуть кочівники свої стада, на мить вони тут зупиняться, розпалять вогонь, але навіть не сядуть до нього, одразу йдуть далі як тільки пересвідчать, що у порожніх будинках нема чого їсти* [Wernisch (2016): 11]³. Подекуди можна побачити навіть особливий часовий відлік, хронологію, характерну власне для світу, в якому перебуває ліричний герой. В цій хронології також усе символічне і вказує на те, яких саме змін варто чекати тепер. У тому ж самому вірші читаємо: *На будинку чи на стіні якогось готелю калатає порваний, але з розбірливим написом плакат, що прикріпив недавно якийсь бродячий агітатор – час*

² Особливо це помітно у збірці «Zimohrádek» (1965). [Wernisch (1965)]

³ Тут і далі переклад наш за винятком перекладу вірша «Пересувний цвинтар» у авторстві Ірини Забіяки та Олега Коцарева, уривок з якого буде наведено в тексті.

виделок минув і тепер прийде час ножів [Wernisch (2016): 11]. Таким чином ми бачимо водночас швидкоплинність і статичність хронології цього світу, подекуди завмирання часу, а подекуди паралельність декількох часових потоків і навіть спостерігаємо критичні моменти розщеплення часового континууму, як це видно у декількох віршах, де ліричний герой зустрічається з казковим паралельним світом, а потім раптом знову повертається у свій звичний. Прикладом може бути похід ліричного героя в стані алкогольного сп'яніння у підвал за картоплею, де момент зривання з петель замка перекидає героя в паралельну реальність: *Жінка гнала його з криком, він вдягнув светр, взув гумові чоботи і пішов, він пішов до підвалу, але був на підпитку, тому зірвав висячий замок від інших дверей і опинився в довгому коридорі...*(і далі йде опис див, які бачить там персонаж) [Wernisch (2016): 14].

Інші часові аномалії бачимо у творі «Карузо»⁴, де у прозовій формі ведеться розповідь ліричного героя про свою сестру, яку за сто років до його народження викрали цигани, але потім вона повернулася до батьківського дому і поводить у дивний спосіб: звинувачує батьків у надмірній опіці над собою в дитинстві, постійно нарікає на непорядок в помешканні, згодом з'являється образ її не менш дивного чоловіка, який всіма силами відганяє ліричного героя від коробки з іграшками, далі трапляються дивні, навіть гротескні явища, коли ліричний герой заходить до своєї кімнати і бачить там валізу зі штучними вусами, результати розслідування декількох вбивств та інші абсурдні речі і врешті попадає у ліс, де закопане тіло особи, яку вбила сестра ліричного героя разом зі своїм чоловіком. З тексту твору ми не знаємо коли це сталося, але очевидно ця подія мала великий вплив на долю всіх героїв твору і навіть наплинність часу у ньому. Більше того, викривлення часу і простору продовжується і після візиту ліричним героєм лісу, оскільки далі він зустрічає там силача Карузо і асоціює себе з ним, фактично перетворившись у нього. Власне в образі Карузо ліричний герой повертається до своїх буденних справ у звичному світі [Wernisch (2016): 18]. Таким чином лише подорожі по світах дають можливість ліричному герою пізнати себе і своє призначення в житті і що відбувається з ним тепер. Постійно повторюваний у згаданому творі вигук «тра-ла-ла» додає ще більше абсурдності складній ситуації, описаній тут.

⁴ За формою типовий загальною для творчості Івана Верніша вірш у прозі.

Якщо розглянути у творчості І. Верніша образ типової для нашої реальності часової парадигми з характерними показниками теперішнього, минулого і майбутнього, бачимо також своєрідне її сприйняття. Минуле є загадковим, латентним, непізнаним, воно приховується серед сучасного доти, доки ліричний герой випадково не натрапить на його химерні ознаки і не відкриє у нього двері. У вірші «Někdejší jeho láska» («Його колишня любов») бачимо як ліричний герой спускається у підвал свого будинку, куди давно не ходив і бачить у ньому велику, дивну, оздоблену візерунками у формі птахів, старовинну шафу. Коли він її відчиняє, бачить всередині дівчину у вбранні нареченої, свою колишню кохану [Wernisch (2016): 12]. Образ коханої є готичним, таємничим, приховує щось нереалізоване і відкладене ліричним героєм на потім. Від неї віє пліснявою, старістю та вугільною сажею, обличчя її восково-жовте, як у мерця, але вона не мертва, вона веде діалог з ліричним героєм: *Це ти? Котра година? Запитала вона. Я відповів: ходімо за стіл, моя господиня відмінна кухарка. А що вона приготувала? Суп зі спаржі. Суп зі спаржі? Візьми мене за руку, дорогий!* [Wernisch (2016): 12].

Невідомо, що передувало цим подіям і які стосунки були між персонажами, так само як невідомо як наречена опинилася у шафі, але очевидно, що час між останньою зустріччю у світі живих з нареченою і теперішнім мав для героя особливе значення. Події забулись, але цього дня раптом підчас прийому їжі його неначе потаємна сила потягнула до підвалу. Що саме сталося в цей момент не знає ніхто. Очевидно лише, що містична сила пронизує весь світ, у якому живе персонаж: *Ложка, яку він тільки що піднімав до уст випала з руки, він відсунув суп зі спаржі, піднявся з-за столу неначе машина, машина, керована привидами, за ним слідував погляд дружини та дітей, він попрямував до дверей, з яких вели сходи до підвалу* [Wernisch (2016): 12].

Подекуди ліричному героєві вдається призупинити, трохи сповільнити невпинний хід часу: *...Пиво мало смак воску. Сонце світало і згасало, світало і згасало...Ще мить, принаймні на мить я буду молодим...Ще є старі часи* [Wernisch (2016): 64].

У правдивості минулого ліричний герой часом сумнівається, воно або не може бути таким радісним і безболісним, як він його пам'ятає, або ж його не могло бути в нього в принципі, як це видно у вірші «Po dešti» («Після дощу»): *Садок, великий будинок, тато і*

мама – це маленька дитяча брехня, фальшивий спомин, обкусаний виноград у мисці, за вікном крапля впала на металевий дах [Wernisch (2016): 29].

Натомість теперішнє є у поетичному світі І. Верніша є буденним і нецікавим, подекуди навіть остогидлим, хоча водночас це є старт, з якого ліричний герой починає свій шлях у інші виміри, своєрідна нульова точка відліку. Таким відліком починається згаданий вже вище вірш «Stará pohádka» («Стара казка») [Wernisch (2016): 12], «Caruso» («Карузо») [Wernisch (2016): 17], «Den skončil» («День закінчився») [Wernisch (2016): 19], в якому мова йдеться про похід ліричного героя у шинок на пиво і коли він вже вдосталь напивається, бачить на дні келиха срібний перстень, настільки маленький, що той не може його насунути навіть на мізинець. Інші дива трапляються з ліричним героєм підчас відвідин заповідника, коли все починається зі звичайної прогулянки серед дерев: *Як тільки розійшлися хмари, заблистіла над вежею срібляста орлиця. Де тут є вхід? Я вже декілька разів обійшов цю стіну. Напевно я неправильно дорогою йду. Вчора мені здалося, що я чую крик дитини... Це було вчора, тепер здається я чую скрип коліс машини, звук як обертається лебідка, потім неначе хтось пробігся по гравію, Подув вітер, він штовхнув мене у спину щоб я йшов далі. Над непорушними деревами видно флюгер. І коли я почав говорити про сріблясту орлицю, селянин відповів мені кукуріканням: кар-кар-кар, кричав селянин аж жили в нього на шиї повилазили [Wernisch (2016): 20].*

Окрім побутового часу, в якому ліричний герой перебуває або яким він подорожує в поетичному світі І. Верніша є також міфологічний час, від якого ведеться відлік усього і у певному відрізку якого, можливо, усе закінчиться. Якщо для побутового часу характерними є парадигма теперішнє-минуле-майбутнє і можливість викривлення цієї парадигми, порушення звичного перебігу хронології подій, міфологічний час має дещо інші властивості. Такий час є циклічним, в межах якого постійно повторюються епохи і там, де тільки но був початок вже є і кінець: *Ось тут все почалось, повністю все. Усюди є темрява, лише тут і там щось світиться, чоловік з валізою в руці йде по дорозі вниз до площі. Вежу на костелі майже не видно у темряві. Ось і історії кінець. Лише тут і там щось ще світиться. Чоловік з валізою йде площею [Wernisch (2016): 47].* Міфологічності тут додає образ темряви, неначе ми спостерігаємо час ще до створення світу, в якому неначе присутні два світлих начала і рухається цим світом людина, богоподібна людина з творчим

потенціалом. І в кінці також не залишається нічого, окрім темряви і трьох згаданих образів, які знову будуть здатні створити черговий світ. Так, власне, виглядають перші два рядки твору, можливо щоб показати читачеві, що усе має свій початок і кінець і вони часто є подібними. Далі у тексті йдеться про згаданого чоловіка, який вже йде до готелю, але зупиняється там не збирається, його лише цікавить що є за огорожею біля нього. Хазяїн закриває перед чоловіком двері і останній рядок вірша звучить чи то від імені ліричного героя, чи від автора, але заклик йде до можливості виправити свою помилку і створити світ кращий, ніж був з кращим перебігом історії: *О, повернись, інший початок! Швидко, поки ще є час!* [Wernisch (2016): 47].

Для міфологічного часу є характерна передбачуваність подій власне через те, що історія є циклічною. Тобто скільки разів би не створювався світ, розвиватись він буде за тією самою схемою і все проходитиме у ньому ті ж самі типові етапи становлення, які лише зовні будуть дещо різнитися. У вірші «*A co když se vrátím?*» («Що як я повернуся?») читаємо такі рядки: *Що як я повернуся, і все буде так, як було. Я забуду свою місію, не впізнаю людей, яких знав, вони мене висміють? Вони накажуть мені сто разів написати, що брехати не можна і зачинять мене в пустій школі? Я стрибну зі скелі, втоплюся в озері? Це вже сталося? Такий буде мій фінал?* [Wernisch (2016): 48].

Міфологічний час в творчості І. Верніша проявляється і у біблійних мотивах, пов'язаних з Всесвітнім потопом. Судячи з подій, які відбуваються в оповіданнях у віршах «*Velký dešť*» («Великий дощ»), цей сюжет може повторитися знову: люди спочатку бігають під приємним дощем, відчують навіть певне полегшення від вологи, але далі дощ затоплює усе більше суші і люди разом тікають до гір. Лише ліричний герой-спостерігач цих подій роздумує: *Це все тепер зникне зі світу – парк, в якому я гуляв між яворами і в'язами...ресторан, складні стільці і скляні попільнички...шкода, як шкода, я нічого не зміню і нікому не зможу допомогти* [Wernisch (2016): 61]. Чи ліричний герой є тут звичним спостерігачем, чи пророком, який застерігав людей від цього лиха, чи можливо і Богом, який не має бажання втручатися в хід подій, розуміти можна по-різному.

Простір у творчості І. Верніша також має свої характерні особливості. Він є багатоплановим і ліричний герой подорожує з одного просторового виміру в інший. Ця багатоплановість проявляється як у плані зображення, коли ми бачимо безпосередній опис

тієї чи іншої локації, так і у більш формальному плані. Маємо на увазі інтертекстуальність, притаманну І. Вернішу загалом. Так, в останній збірці 2016 року є вірш, названий на честь назви збірки «*Kam letí nebe*», виданої ще у 1961 р. [Wernisch (1961)]. Такого роду переміщення назв віршів, збірок, деяких уривків з власних текстів створює в читача враження цілісності творчості поета, свого роду подорож поетичними світами автора і де б читач не опинився, він знає, що не заблукає, оскільки принаймні щось у кожному з цих світів буде йому знайомим.

Найстабільнішою локацією, яка є водночас і стартовою точкою для будь-якою подорожі, і точкою перетину усіх світів є, як і у багатьох інших поетів, місто. Не зважаючи на різні образи міста і різні події, які там відбуваються, на те, що часто автор зображає місто спустошеним, повністю без людей і без життя, усе ж ліричний герой туди регулярно повертається. Доказом цього є хоча б наявність декількох поезій з образом міста, які чергуються з іншими творами [Wernisch (2016): 11; Wernisch (2016): 24]. Ліричний герой блукає містом, бачить навколо магазини з вітринами, а за вітринами – могили. *Я йду біля м'ясного, біля магазину з вугіллям, біля магазину з весільними платтями і грамафонами...майже на кожній вітрині окрім пропонованого товару є також могильна плита...Усюди тихо і окрім випадкових пішоходів людей, фактично, нема. Та й ті, що подекуди трапляються, невідомо, чи є вони живими, чи це привиди, ходячі мерці: Жінка, що сидить за вікном ресторану вже стверділа. Офіціант, що схиляється до неї, виглядає наче живий* [Wernisch (2016): 24-25].

Попри таку множинність планів поетичного світу письменника серед них є свого роду центральні та периферійні. Одним з центральних локацій, яка зустрічається часто в творчості поета і в якій, очевидно, любить перебувати головний герой є цвинтар – місце спокою, гармонії, місце сили, звідки ліричний герой черпає її для подорожей. Цвинтар є центром поетичного світу загалом і центром міста як окремої локації одночасно (разом з корчмою, в якій також любить бувати ліричний герой) Типовий для І. Верніша образ цвинтаря є у вірші «*Město*» з останньої збірки «*Tiché město*» (2016), коли над головою героя слабенько гріє цвинтарне сонце, на його обличчі з'являється павутинка і коли герой констатує як приємно бувати у місці, де тебе ніхто не помітить [Wernisch (2016): 24]. Образ цвинтаря знаходимо також у вірші «*Коли згасло сонце*» зі збірки «*Blbecká poezie*», в якому

ліричний герой відчувається на цвинтарі як у приємному, можливо навіть рідному місці: *«Як сонце згасло, стало ще краще. Ми тиячили як тільки могли, ми ходили і балакали, хрустіло лиття, димілося з лип, під якими палили якісь шмати і кості»* [7]. І тут бачимо як ліричний герой спостерігає за ще одним винаходом І. Верніша – пересувним цвинтарем: *Пересувний цвинтар – оце так винахід! Сьогодні він прямо під вікнами нашого улюбленого ресторану! Уваги заслуговує, наприклад, надгробок із оргскла, насадне дерево, надувний пам'ятник. Складана стежка, додаткові куці, вправи з віттям. Хай живе кремація! Кілька місцевих старих користуються нагодою і дають себе безплатно спалити. Дехто навіть двічі, тричі. Підлазять під брезент, обходять огорожу і знову стають у чергу. Як малі діти! У дощовику і береті на власний похорон!* (переклад Ірини Забіяки Олега Коцарева [4]).

З великою долею правди однак можна стверджувати, що цвинтар у поетичному світі І. Верніша є чи не єдиним місцем спокою і умиротворення. В більшості ж випадків гармонія не притаманна алогічним, абсурдним і парадоксальним світам І. Верніша. Звичним явищем є цвинтар без могил, сад, в якому дерева досі не цвіли тощо [Wernisch (2016): 24]. Віддаленими і ефемерними є такі локації, як море чи пасовисько. Ми можемо здогадуватись про їх існування лише за муканням корови чи образом корабля, який видно десь в далечині. Однак герой зупиняється саме в такому незрозумілому світі [Wernisch (2016): 24].

Так само, як і цвинтар, образ корчми можна зустріти у поезії І. Верніша досить часто. Якщо на цвинтар ліричний герой ходить відпочити від людей і від подорожей, у корчмі навпаки усе починається. Тут пригадаємо описаний вже вище приклад з келихом пива, у якому персонаж знаходить маленький перстень як натяк на подорож, пригоду, пошук відповіді на запитання. Відхід героя з корчми є початком подорожі: *Була ніч, корчма зачинялась, я оплатив рахунок і пішов вулицями міста, що згасали. Щохвилини до мене звертались люди, які виходили з темряви, розстібали пальта і щось пропонували. Було важко від них відчепитись. Я розумів кожне їхнє слово і це мене втомило. Я сів на кам'яну сходинку і сперся на перила. Далі ліричний герой опиняється у ліжку, а біля нього жінка, яка каже йому *«Ти добре повівся, всі мене забули, а ти повернувся, ти порядний... Між нами було щось більше...»* [Wernisch (2016): 41]. Часом ми бачимо назви конкретних закладів,*

куди ходить ліричний герой, зокрема ресторан «U Treitnerů» з'являється перед читачем одразу в декількох віршах [Wernisch (2016): 34; Wernisch (2016): 47].

Якими однак не були би численними і неосяжними поетичні світи І. Верніша, є сили, здатні їх знищити. Це може бути і всесвітній потоп чи інша божа кара, що зітре з лица землі людський рід за декілька днів, як ми це бачили вже у вірші «Великий дощ», чи божество, яке одним рухом чи думкою здатне знищити пів міста: *Пантесілея⁵ наблизила запальничку до сигарети і спалахнув цілий Сміхов* [Wernisch (2016): 22]. Ніде ліричний герой не може відчувати себе в безпеці на сто відсотків, оскільки Всесвіт, породжений багатою уявою І. Верніша є неперервним актом творення, знищення і відродження реальності і кожен раз ця чергова реальність нестиме нові загадки.

REFERENCES

1. Wernisch I. Druhé město. – Brno, 2016.
2. Wernisch I. Kam letí nebe. – Praha, 1961.
3. Wernisch I. Zimohrádek. – Praha, 1965.
4. Virshi Ivana Vernisha v perekladach Iryny Zabiaky ta Oleha Kotsareva URL: <http://litcentr.in.ua/load/300-1-0-2986> (дата звернення 17.04.2018).
5. Zabiaka Iryna: "Сучасна чеська поезія. Іван Верніш" + Проект "Fool of sense". URL: <http://litcentr.in.ua/news/2013-02-27-2509> (дата звернення 17.04.2018).
6. Wernisch I. Prohulanka dovkola ryvovarni. URL: http://books.lutasprava.com/index.php?route=product/product&product_id=69
7. Ivan Wernisch. URL: http://ftp.mgo.opava.cz/kry/jazyk_cesky/citanka/097-wernisch.pdf (дата звернення 17.04.2018).

⁵ Персонаж з античної міфології, королева амазонок.